

Fehér Zoltán

Arra járnak a nagy ezüstgombosok

(A betyárvilág emlékei Bács-Kiskun megye néhány kétnyelvű közösségében)

A társadalomból kiszakadt vagy kivetett, deviáns, maguk törvényei szerint élő alakok talán legjellegzetesebb típusa volt a betyár. Emléke mély nyomot hagyott a kelet-európai népek folklórájában. Míg azonban a görög, bolgár és szerb betyárok mint a török elleni nemzeti ellenállás hősei maradtak meg a népi emlékezetben, a román, a magyar, a szlovák és ruszin sorstársaikat a társadalmi igazságtalanság elleni küzdelem hőseiként tartja számon nemcsak a népköltészet, de a ponyva- és a szépirodalom is. Petőfi versében Büngözsi Bandi a puszták szabad embere, s a költő romantikus életképe (*Fürdik a holdvilág*) nem kerülhette el a folklorizálódást. Móra Ferenc azt tapasztalta, hogy Szeged környékén a leghíresebb magyar betyárt a huszadik század elején csak a Sándorként emlegették. Nem véletlen, hogy később a mély szociális érzékenységű Móricz Zsigmond népi, sőt nemzeti hősként állította be Rózsa Sándort csonkán maradt regénytrilógiájában. A szocialista eszmeiségű Jancsó Miklós meg filmjében tragikus hősnak ugyanőt.

A magyar néprajzi kutatás régtől foglalkozik a betyárokkal. Miként Gönczi Ferenc írja 1944-ben megjelent a *Somogyi betyárvilág* című monográfiájában, levéltári és néprajzi adatokból egyre világosabban látta, *hogy itt egy külön világgal áll szemben*. Bálint Sándor korabeli újságcikkek, tárcák, novellák – főképpen Tömörkény és Békefi Antal írásai alapján – színes képet adott a 19. századi szegedi betyárvilágról. (*Történetek a szegedi betyárvilágból*. Szeged 1961) Tiszántúli szegénylegényeiről Szűcs Sándor több könyvében is írt. (*Pusztai szabadok*, Bp. 1957., *Betyárok, pandúrok és egyéb hírességek*. Bp. 1969.) A Mátra-vidék híres Vidróczkiját is valóságos mondakör övezi. A Kiskunság pásztor- és betyárvilágának összefonódását a kiskunhalasi Nagy Czirok László örökítette meg *Betyárélet a Kiskunságon* című élvezetes könyvében. A bugaci pusztai híres törvénytelenégeiről *A nagy pusztán* címmel (1981) Szappanos Jolán állított össze (hiányosan adatolt) áttekintést. A kelet-európai összehasonlítást az 1959-ben megjelent *Betyárok tüzénél* című gyűjteményes kötetében Domokos Sámuel végezte el. A teljes magyar balladakincs interetnikus szempontok szerinti számbavételét Vargyas Lajosnak köszönhetjük.

A Németországba kitelepített Rukatukl Ágoston egykori szülőfalujában, az észak-bácskai bunyevác-német-magyar vegyes lakosságú Csávoly községben gyűjtött egy Bogár Imréhez kötődő német nyelvű betyár balladát. A *Sagen, Legenden, Märchen... aus Csávoly* című kéziratában azonban csak magyar fordítását közli.¹ Megértéséhez elmondja, hogy a híres magyar betyárnak volt egy csávolyi szeretője, a nyilvánvalóan bunyevác Vécó. Miatta kímélte meg a falut a betyár bandája. Lássuk a ballada nyersfordítását.

¹ A kézirat a birtokomban.

Nem messze van egy rablóbarlang
Sok híres betyár él ottan,
Odament egyszer Vécó bátran,
Női szeszéllyel és vággyal

Ott meglátta Bogár Imre
Játéknak tekintette a nőt.
Hej, kislány, nem félsz a rablótól
És durva pajtásaitól

Ha nem félsz, boldogítsd lelkemet,
És mutasd meg nagy szerelmedet
Gyere a titkos mély erdőbe,
Annak fekete sötétségébe.

Jól van hát eleget tesztek (kívánságodnak)
De szánd fiatal életemet
Fiatal életedet én hát sajnálom,
De szerelmedet érte kívánom

Adok néked szép nagy gyűrűt,
Hogy mesélje a rabló hírért
Viseld emléknek, amíg élsz
Mert a rabló keze mindenre kész.

Így viselte e gyűrűt éveken át,
Vele mindig az erdőbe járt,
Egyszer egy rabló, ki gyűlölte,
Gyilkos késével Vécót megölte.

A balladához még hozzátették: Egy szép napon megtalálták Vécót meggyilkolva az Ördög-árokban. A továbbiakban. Rukatukl Agoston közöl egy kincssásárról szóló csavolyi német hiedelemmondát. A történet szerint a sikertelen kísérlet után ismételten próbálkozó kincssások a kincses gödörben késsel szívében megtalálják Vécó holttestét. (A hiedelemmondákban gyakran találkozunk a kincs fölé elásott, azt őrző emberi vagy állati tetemmel.) A holttestet hazavitték, s a kincset is fölszedték. Vécónak nagy temetést rendeztek, s a szertartás idején a környéken rablók lövöldöztek. (A régi magyar temetések alkalmával szokás volt a rosszak távoltartása érdekében lövöldözni. Ma a dízsorsútíz emlékeztet erre.) Vécó sírját éveken virágok borították.

Szókincsünkben a *betyár* főnév szláv jövevényszó. A bátyai rác nyelvben a *betyár* szónak a 20. században nem az általánosan ismert *rabló*, *útonálló*, *szegénylegény*, *zsvány* magyar jelentése élt, hanem a *mulatozó*, *könnyelmű*, *hetvenkedő*, *kurafit* nevezték így. A jelentésváltozásba belejátszhatott az a tény, hogy a hajdani betyároknak volt egy ilyen arcuk is. Érdekes az is, hogy Bátyán ugyan nem ismerik a *betyárac* műfaj-terminus technicust, de sok olyan mulatónótát tudnak, amelyek ebbe a folklórműfajba sorolhatók, s bennük a *betyár* szó is megtalálható. Ezek szövegei igazolják fenti megállapításaimat:

*Ala smose sastali bečari
Pa mi jedan ža zenu ne mari
Ja ću piti ti ćes kurva biti
A kuca ce raztavjena biti*

*(De összejötteünk mi betyárok
Egyikünk se törődik a feleségével
Én iszom, te kurva leszel,
A ház meg összedől.)*

Vagy:

*Bečar bit ću al u Pešte neću
Bit ću u Beću gde se frajle seću*

*(Betyár leszek, de nem Pesten,
Bécsben leszek az, ahol a frajlák sétálnak)²*

A közeli, Bátyához hasonlóan rác lakosságú Dusbokon ugyanazt tapasztaltam a betyár szó jelentését illetően. Egy népszerű mulatónótában (betyárcsban) így énekeltek:

*Oj mojjaj mama bečarusaj ću te
Pa i mene bečarem na živoa*

*(Aj, az én anyám betyáros volt
És engem is betyárnak hív)*

*Bečar ni sam, bečarskim se vladam
Što ukradem, dobro spravit znadem*

*(Betyár nem vagyok, betyárosan élek
Ami ellopok, jól el tudom dugni)*

*Oj, rodi mamo još jednog bečara
Kad lumpujem nek ja imam para*

*(Ó, anyám szülj még egy betyárt
Mikor lumpolok, legyen párom)³*

Bátyán zenei kétnyelvűsége és táji helyzete miatt nagyon sok országosan ismert magyar betyárdalt, betyárballadát énekeltek. Ezeket a dalokat elsajátíthatták vásárok alkalmával, nagy aratások, katonáskodás során más vidéki emberektől, az idekerülő béresek, pásztorok és a kalocsai gazdákhöz elszegődött bátyai cselédek egyaránt közvetíthették az akkor divatos dalokat. A 19. század végén, épp a betyárvilág felszámolása idején, és a 20. század elején ugyanis virágzott Magyarországon a betyárromantika. A népszínművek és a filléres ponyva-füzetek népszerűsége ezzel is magyarázható. A folytatásos betyárhistóriákat tartalmazó füzeteket jó néhány bátyai legény vásárolta és olvasta titokban, hogy szülei ne vegyék észre.

Nyilván a ponyva- vagy a korábbi pikareszkegények hatására jöhetett létre, de még inkább ezek miatt válhatott népszerűvé egy betyárokról szóló rémtörténet: benne még az erkölcsnemesítő tanulság is arra utal, hogy forrását nyomtatott füzetekben kell kereshnünk. Műfajilag novellamese, amelyet az 1960-as években három⁴ változatban is lejegyeztem. A történet a lányokat gyilkoló betyárokról és leleplezésükről szól.

² FEHÉR Zoltán–FEHÉR Anikó: *Bátya népzeneje*. Kecskemét 1993.

³ FEHÉR Zoltán: *Šumo, šumo visoka si – Erdő, erdő, de magos vagy. Dusboki népdalok*. 93. Kalocsa 2000.

⁴ FEHÉR Zoltán: *Bátyai népmesék I–II*. 1976. Kézirat. AaTh 955

A Szűcs Péter Pálné által elmondott variánsban a király már-már öregedő hét lányát egymás után hét ismeretlen legény veszi feleségül. A legkisebb lány azonban leleplezi sógorait, akik tulajdonképpen betyárok, s nővéreit megölték. Vérüket, testrészeiket pincéjük hordóiban őrzik. A király ezért kivégezteti őket. A valósághoz közelebb állnak azok a változatok, amelyek közül az elsőt egy általános iskolai tanítványom ilyen címmel jegyezt le nagyapjától: *Háromszáz évvel ezelőtti betyárokról szóló mese*. Ez utóbbi két mesében a főszereplő már nem királylány, hanem egy kocsmáros leánya. Őt akarja feleségül venni egy titokzatos legény, aki tizenkét betyárnak a vezére. A lány kikémeleli erdei tanyájukat, ahol lányokat kínoznak és gyilkolnak meg. Bizonyítéknak kicsempeszi az egyik áldozat levágott kezét. (Ez a motívum mindhárom változatban szerepel.) Szól apjának, aki értesíti a katonaságot. A fegyveresek elfogják a betyárbandát, s bebörtönzik őket. A betyárvezér azonban megszökik vártömlőcéből. Újból elfogják. Egy koldus hatására megjavul, kiszabadul, és végre szabad emberként feleségül veszi a kocsmáros lányát. A mese-szüzsékből nyilvánvaló, hogy azok messze álltak a magyar valóságtól, és idegen gondolkodást tükröztek. Sztereotípiáik ellenére viszont elfogadjuk a valóság égi másaként népballadánk tanúságtételét.

A bátyai magyar nyelvű népdalok közt számos betyár témájú is akad. A virtusból betyárcsínyt végrehajtó legény nótája:

*Az bátyai bírónak,
Jó két lovat mondanak,
Ellopnám az éccaka,
Hogyha rám nem virradna⁵.*

A *Lóra csikós, lóra* kezdetű új stílusú betyárballada helyi szövegváltozata arra enged következtetni, hogy a délvidéki betyárvilág ismert lehetett erre felé.

*Zavaros Maroson
Magam is átmegegyek
Magam is átmegegyek,
Bánáti gulyásnál
Jó vacsorát eszek.⁶*

Ugyanezt erősíti meg a következő szöveg

*Szabadkai szőlők alja homokos:
Arra járnak a nagy ezüstgombosok,
Arra hajtják a sok lopott lovakat
Azon veszik a nagy ezüst gombokat*

*Az Isten is kurafinak teremtett
Az a huncut pap is annak keresztelt,
Szeretem a menyecskéket, lányokat
Hogyha lehet, meg is csalom azokat.*

*Vásárokról vásárookra járok én
Sörrel, borral, sült hússal élék én,
Sör előttem, két karomban a babám
Hátam mögött Jókó bácsi muzsikál*

⁵ FEHÉR Zoltán–FEHÉR Anikó 1993. Zeneileg dudanáta.

⁶ Uo.

*Ha feltűröm a gatyámnak két szarát
Megkerülöm Ráday szép gulyáját
Kiszakítok harminchárom darabot
Netek lányok, tik is boldoguljatok⁷*

A dal tömören tartalmazza a betyár tulajdonságait, szokásos gesztusait. Mintha egy kései lovagot látnánk magunk előtt, aki elegáns (ezüstgombos), jó módú (sok lopott lovak), mulatós (sörrel, borral, sült hússal élék én), virtuskodik (épp Ráday gulyáját károsítja meg, aki az alföldi betyárvilágot felszámoló csendbiztos volt), kurafi (szereti a menyecskéket lányokat), és végül gáláns a nők iránt (netek lányok, tik is boldoguljatok).

Bátyán is énekelték a *Pápainé* című ponyvaballadát, a *Nem messze van ide Kismargitta*, az *Amott legel, amott legel hat pej csikó magába*, a *Loptam lovat, lopok rajta százat*, az *A halasi kishatáron (Hol az utazólevelem?)*, a *Cifra csárda két oldalán ajtó* kezdetű Patkó Bandiról szóló meg a Bogár Imrét gyászoló betyárdalokat és balladákat.⁸

Hihetetlennek tetszik, de Bátya népzenejének fölgyűjtése során mindössze egyetlen kétsoros szerkezetű betyár témájú ballada került csak elő. Valószínűnek látszik, hogy ez a dallam szövegével együtt még a balkáni őshazában keletkezett.

*Majka Danku ésjala
I u šumu poslala
Danka ide kroz šumu
Tri bečara na drumu
Nemoj mene braće klat
Otac mi je bolestan
Majka mi je stara hoj
Danku nisu slusali
Nego su ju zaklati*

*(Az anya Dankát fésülte,
És elküldte az erdőbe
Danka megy az erdőn keresztül
Három betyár az úton
Ne ölj meg engem testvér
Édesapám beteg
Édesanyám öreg, hoj
Dankának nem fogadtak szót
Hanem megölték)⁹*

Ennek a betyár-balladának egy versszakos töredéke más dallamon szól:

*Anka ide u šumu
Tri žandara na drumu,
Jedan teškom oštrom sabjom
Čem će Anku zaklati*

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Saját kéziratos gyűjtés. Ak. Vida Istvánné Farkas Margit 76. é 2000.

*(Ánka megy az erdőben
Három csendőr az úton
Az egyik nehéz éles szablyával
Amivel Ankát megöli)¹⁰*

Bár Dusnokon több rác nyelvű epikus tartalmú dal került elő a gyűjtés folyamán, rác nyelvű betyárballadára itt sem akadtam. Érdekes volt viszont, hogy a Dusnokon nagyon népszerű magyar betyárballada, a *Nem messze van ide Kismargitta* kezdetű pentaton dal-
lam gyakran a betyárballadával rokon rabének műfajába sorolható rác szövegeket kapott.

*Vidiš, draga, kalačke tavnice
Tamo vene moje mlado lice
Pogubijo kome zatvorio
Koj nas dvoje mlado rastavio*

*(Látod kedvesem a kalocsai börtönt
Abban hervad az én ifjú arcom
Vesszen, aki becsukatott
Aki minket, két fiatal, szétválasztott).¹¹*

A 19. század második felében már mint batyus paprikakereskedők újból találkozhat-
tak a bátyiaiak a balkáni hegyek betyárjaival. Egy történet arról szól, hogy rác tudásuk
mentette meg őket a betyárok barlangi fogságából.¹²

Közismert tény – s ez az idézett dalszövegekből is kiviláglik –, hogy a betyárvilág szo-
ros kapcsolatban állott a pásztorvilággal. Bátya a Kalocsai Sárközben természeti adottsá-
gainál fogva régi időkől rákényszerült az állattenyésztésre, hisz kicsiny határának na-
gyobbik fele az esztendő hat-nyolc hónapjában a Duna áradásai miatt víz alatt állott.
Csak a szállások körüli magaslatok, a *hátak* voltak alkalmasak kertészkedésre. Itt alakul-
tak ki a bosztánok, amelyekben káposztát, hagymát, majd fűszerpaprikát termeltek. De
maguk a szállások is az állattenyésztés miatt jöttek létre, a legelőről bevert jóságok téli
istállóik voltak. A bátyiaiak az Árpád-kor óta szakszerű vízgazdálkodást folytattak, s a bel-
vizeket a számos *fok* segítségével vezették vissza a Dunába. A vizenyős *rétek*, *palék*, *barák*
a belső és a külső legelőkön, a *paskumok*on nagy létszámú méneseket, gulyákat őriztek a
község pásztorai félnomád körülmények között. A jóság Szent György-naptól András
napig éjjel-nappal a legelőn tartózkodott.¹³ 1828-ban megállapítják: *Van elegendő közlege-
lő az egész tehéncsorda táplálására, leszámítva a Duna kiöntésének eseteit.*¹⁴ Fényes Elek sze-
rint 1851-ben a 4740 holdas határból 3000 hold a legelő.¹⁵ Az úrbéri per után a legelő-el-
különítés meg a Duna szabályozása következtében 1931-ben ez a határ területének majd-
nem egyhuzadára, 218 holdra csökkent.¹⁶ Vályi András a 18. század végén ugyan a bá-
tyiaiakról nem, a hasonló etnikumú dusnokiakról azonban írja, hogy az árvíz miatt pász-
torkodnak, de nyilván írhatta volna a bátyiaiakról is.¹⁷ Az 1859. évi pásztorösszeírás pont

¹⁰ Uo.

¹¹ FEHÉR Zoltán: 2000. 97.

¹² FEHÉR Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya 1996.

¹³ Uo.

¹⁴ OL. Regnicol It. Conscriptio. 1827–28. Bátya

¹⁵ FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest 1851.

¹⁶ SZABÓ Géza: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára*. Bp. 1931.

¹⁷ VÁLYI András: *Magyarországnak leírása*. Buda 1799.

egy tucat bátyai pásztor nevét őrizte meg, megemlítve, hogy mindegyiküknek van szolgakönyve, egyikük sem volt büntetve, továbbra is lehet őket *szolgálatban* megszenvedni, s viseletük jó¹⁸.

A régi világ pásztorai nem nagyon tisztelték a magántulajdon szentségét. Bárh János írja, hogy a Kalocsai Sárközben a 18. sz. folyamán különösen a pásztorok lopkodták a gyümölcsösök termését. *Valószínűleg pásztor volt az a férfi is, akit 1789-ben fogtak el Bátyán, mert szűrének ujja és tarisznyája tele volt szilvával, amit a bátyai szilvásokban szedett.*¹⁹

A községi jegyzőkönyvekbe a 18. sz. végétől a nótárius bemásolt minden vármegyei utasítást. Innen tudjuk például, hogy az 1800-as évek elején már rendszeresen gondoskodnia kellett a községi előjárásának a közbiztonságot felügyelő vármegyei pusztázó katonák lovai porciójáról. Innen értesülünk arról is, hogy 1829-ben curenálták a brünni börtönből megszökött két rabot, Janosich Ferencet és egy Jeleni nevűt. Ők nevük alapján épp bátyaiak is lehettek. Föltételezhető, hogy az ilyen szökevények korábban, de szökésük után még inkább a betyárellet útját járták.²⁰

1962-ben a falu néphitének gyűjtése közben a hajdani tudós pásztorok leszármazottai véletlenül elmondtak néhány betyártörténetet is.

Az 1849. évi faluégést egy történeti monda a betyárokhoz kapcsolja. *Rózsa Sándor itt tekergett a tanyákon. Egy bátyai ember vitte őket kocsival Miskére. Egyszer hátrané az ember, hát az egész falu ég. A Rózsa Sándor bandája gyújtotta föl. Csak egy sor ház, ott a Korsósica mellett, nem égett le.*²¹ Szóláshasonlatként máig emlegetik a híres betyárt: *Mentiünk, ahányan vótunk, annyi felé, mint a Rózsa Sándor bandája...*

Az 1848-as szabadságharc idején a híres bátyai baltások uralkodtak a szállások körül meg az ártéri tölgyesekben. A szabadság hírére hazafias felbuzdulásból még egy osztrák hadihajót is megtámadtak. (A bátyai *rácok* tehát már ekkor egynek érezték magukat a magyar néppel, nem fordultak vele szembe, miként a bácskaiak.) Az első erről szóló történet még nem is nevezi meg a virtuskodókat. *Negyvennyócba belelöttek egy hajóba a tötésre. Ahun a csőszház van, ott csárda vót, ott állították föl az ágyút. A hajó megállt, és ők is visszalöttek. Gondolták, hogy a házbul löttek, pedig a diófáruul lesték. Pontosan keresztüllöttek a boroshordót.*²²

A második történet már megnevezi a bátyai baltásokat, „történeti összefüggésbe ágyazva” némileg másképp alakítja az eseményeket. *A Kákonyi háznál vót egy csárda, és ott vót három ember. Ha valaki odament, vót neki egy forintja, akkor képesek vótak levetköztetni és agyonüttni, és beledobni a mészégető kemencébe. Máig is sok csont van ott. Erre vonult át egyszer a német a Dunán. Akkor vót, mikor kért a német az oroszul segítséget a magyarok ellen. Akkor a baltások – úgy hitták őket – kimentek a tötésre, és fenyegették őket. Gyere ide, sváb! Gyere ide! Akkor közelebb gyütt a hajó. Belelöttek éppen a hordóba. A bátyai baltások meg elszöktek.*²³ Talán a kézbeli fokosokat nevezték baltának. Ez az ősi fegyver ugyanis az ólmos bottal együtt az első világháború előtti legénybandák verekedéseiben is gyakran előkeült. A csúfolódó kalocsai szóláshasonlat ezt így emlegeti: *Okos, mint a bátyai fokos.*

¹⁸ BL Bática V. 309/2 1859

¹⁹ BÁRTH János: *Kalocsa környéki ártéri kertek a XVIII–XIX. században* (Agrártörténeti Szemle 1–2.) 1974. (KÉL I. u. i. 1793)

²⁰ FEHÉR Zoltán: 1996. 86.

²¹ FEHÉR Zoltán: *Bátyai történeti mondák és emlékezések.* (Kézirat) Ak: Tarjányi (Tupcsia) Józsefné 68 é. 1962.

²² Uo. Saját kéziratos gyűjtés. Ak.: Harangozó Ferenc 52 é. 1962.

²³ Saját kéziratos gyűjtés. Jéló Pál 81 é. 1962.

Ráday kemény fellépésével, de különösen a magyar királyi csendőrség megszervezésével (1881) meg lettek számlálva a betyárvilág napjai. A Kalocsai Sárközben azonban mintha éppen ekkor lobbant volna még egy utolsó e daliás idők kétes dicsfénye. Simonyi Jenő legalábbis 1882-ben úgy vélte, hogy korábban nagyobb volt a közbiztonság. *Van egy, a mit a régi jó idők dicséreteiül emlegetnek az öregek, s ez az, hogy a rideg legelő életet élt gulyák- s ménesekben kevés ló- és marhalopás történt. De most már az egyszerű erkölcsű Sárközben is bekövetkezni látszanak az idők, hogy a gazda nem alszik gond nélkül, ha lovai szerszámát – mint ezelőtt Istenben boldogult apja is, maga is – kerítetlen udvarán az istálló falába vert faszegen éjen át lógni, marháját pedig felügyelet nélkül kényre barangolni tudja, mert most itt is már támadnak, kik a marha becsét jól érezvén, felkeresik azt még a keresztvoasas istállóban is csak úgy, mint a tyúkokat a padláson, hova éjji szállásaikra elvonulnak.*²⁴

A következő elbeszélésekben a táltosság hírében álló tudós pásztor, *Pajika dedó* (Tupcsia Sándor) leszármazottai a betyárokkal kapcsolatos családi emlékeiket mondják el. Figyelemre méltó, hogy a pásztorok és a betyárok jól ismerték egymást. A pásztorok vendégül látták a hozzájuk érkező betyárt. Nem illett őket kérdezetni. Nem volt szabad elárulni őket a hatalomnak. A betyár a vele barátságban lévő pásztor jószágát nem károsította meg, sőt ellopott jószágait visszaszerezte.

*Öregapámekhoz szoktak járni betyárok. Értették egyik a másikat. Egyszer elveszett Kopri-vanaczeknál két gyönyörű szép csikó, és elgyűttek ezek (a betyárok) látogatóba. Öregapám vót a számadó, panaszkodott nekik. Bátorították: Ne félj semmit. Meglesznek! Harmadnapra megvótak. Idevezették a gazdájához. A vezetéknevit hallottam, hogy Mezeiek vótak Gerjenbül.*²⁵

*Együtték hármán. Jó husángokkal gyűttek, este. Szűrbe. És ez a Sándor állandóan kérdezte, hova valósiak. Öregapám pedig azt mondta: Hallgass! Ne kérdezd! De ő tovább kérdezte. Egyszer az egyik fölkelte és azt mondta neki: De b... meg az apja úristenit! Majd mingyá megmondom. Hát a sarokba ment. Alig tudta öregapám lecsillapítani.*²⁶

Egy betyár szokott járni az ipamhoz. Mikor itatás vót: Jó napot, Sándor bácsi – köszön neki. De semmi nem vót nála, csak egy bot és rongyos kabát a vállán. Mondta neki az ipam: Adjon Isten. De ne ám hogy megkérdezzé valamelyik bujtár, hogy hova mén, kicsoda maga. Azt nem szabad megkérdezni az ulyan embertül. Vége vót az itatásnak. Lenyugodtak a kút körül. És akkor ők is leültek ebédelni a bujtárok és a számadó. Megkínálták azt a valakit is, aki gyűtt. Tessek hát falatozni. Ami van szegényembernek: kenyér, hajma, szalonna. – Jó van, Sándor bácsi, jó lesz az is – mondta szegény hangon. Akkor hát egy kicsit beszélgettek, míg a gulya nyugodtan vót. Kérdezte a Sándor bácsitul, hogy van-e valami baj a gulyába. Vagy a csikókba. Mondta Sándor bácsi: Nincsen hála Istennek, nincsen semmi bajuk se. Ment a gulya szanaszét legelni. És a vendég nem igyekezett tőlük, hogy elment vóna, hanem bevárta az estét is náluk. Akkó a jószág ment haza. Estefelé elengedték őket. Űk megen a Sándor bácsi meg a bujtárok jöttek haza, de ez is jött velük, az a betyár, de nem szótak neki semmit se. Nem szabad vót szóni, hogy ne gyűjjon. Akkor tájba uralkodott a Rózsa Sándor bandája. Begyűttek. A vacsora készen vót. Terítve vót már az asztal, mikor haza gyűttek. Mondta az asszony: Mosakodjanak, kész a vacsora. És hozzáfogtak vacsorázni. Megkínálták a betyárt is. S az vacsorázott velük szép nyugodtan. El is beszélgettek egész este. Hajnal tájba, úgy éjjel után két óra tájba akkor mondta a Sándor bácsinak az a betyár: No, Sándor bácsi, én most elmegyek. Ne féljen, nem lesz magánál semmi baj se. Nem is vót a gulyába semmi baj. Se a csikók közt. Ha jött valaki más erre, talán csendőrok, hogy megkérdezték az öreg gulyástól, nem látott-e erre olyan valakit, akkor hát felelte ne-

²⁴ SIMONYI Jenő 1882.

²⁵ Saját kéziratos gyűjtés. Ak: Tihanyi (Tupcsia) Józsefné 80 é. 1962.

²⁶ Saját kéziratos gyűjtés. Ak. Uő.

ki: *Hát nem láttam. Mer nem szabad vót kivallani neki, mer a többi bandák valami kárt csináltak vóna a gulyába vagy a csikókba.*²⁷

A bátyai állatteleltető téli szállások búvóhelyei voltak azoknak a bátyai legényeknek is, akik a 19. század első felében itt kerestek menedéket a katonafogdosók elől, mint erről ezelőtt ötven esztendővel még meséltek nagykort megélt öregek. Legényvirtusaik elkövetése után is odahúzódtak. *Ha a legények loptak tyúkot a faluban, szálláson megfőzték valamelyik tanyában és ott mulattak.*²⁸ Jártak erre betyárok is még az 1800-as esztendő második felében, a betyárvilág fénykorában. Ha manapság építkezés közben egy szarmata kori csontváz kerül elő, megszenesedett emberi csontokat fordít ki az ásó vízvezeték ása közben, kész a szentencia: biztosan betyárok ütötték agyon szegényeket.

(Szálláson) a *Kukorica csárdába lovastul állítottak be.* Emlékezett erre családi hagyományok alapján feleségem.²⁹ A férfiak ezért is jártak ki éjszakára a szállásokhoz, ahol bezárkóztak az istállóba. Előzőleg szóltak egymásnak a szomszédok, *hogya kiabálok, akkor gyere, mer lopják a lovat.*³⁰ Társaságban persze megnőtt az emberek bátorsága. *Őt, hat, tíz ember is összegyűtt egy-egy istállóba. Vigyáztak, mer loptak nagyon. Nagy lopások vótak. Kívül verték az ajtót, bent meg ezek nyomták. Akkor baltával kezdték verni. Begyűttek. – Maguk akarnak rabolni? – kérdezte valaki (a bentlévők közül.) Összeverték, aki mondta.*³¹ Az efféle esetek, az ilyen közbiztonsági állapot eredményezte, hogy a tehetősebb gazdák kezdtek vasajtót szereltetni istállóikra. Az éjszakára legeltetni kicsapott lovakra pedig nemcsak a szabad ég alatt heverésző legények vigyáztak, de a jószág első két lábára nem kötél nyugót tettek, hanem vasból való *gönci béklyót.*³² Ezt persze nemcsak az a szegénylegény tudta kinyitni, aki megszerezte a varázserejű boszorkányos füvet,³³ hanem bárki, aki vasfűrészelt alkalmazott. Amint a népdal is mondja: *Eriggy babám, fordítsd erre a csikót,/ Hadd sződjem le (vagy: reszeljem le) a lábáról a békót.*³⁴ Az úrbéri per (1860-as évek) híres bátyai bírójának szállását állítólag éjszakánként tizenkét puskás ember őrizte.

Ha összevetjük az alig egy-másfél évszázada az Alföld közepén még virágzó betyárhagyományokat huszadik század végi szerény adataimmal, látnunk kell, hogy annak – bár csak töredékei – szinte máig élnek a Duna bal partján néhány nemzetiiségi faluban. A betyárvilág tehát e tájon is virágzott a hasonló történeti, földrajzi és társadalmi feltételek következtében. Az általános vonások mellett azonban felfigyelhetünk néhány olyan sajátosságra is, főképpen a tények magyarázatában, a velük kapcsolatos állásfoglalásban, amelyek a magyartól eltérő kulturális hagyományokból következtek. Errefelé a nagy betyár egyéniségek helyett inkább a névtelen lókötők, kaptabetyárok hagytak maguk után családi örökségként megőrzött emlékeket. Nyoma sincs annak az elmúlt évtizedekben sokat idézett osztályharcos felfogásnak, miszerint *Isten teremtette a betyárokat,/ Azok által veri a gazdagokat.* A történetekben megnyilvánuló rokonszeny pedig sokkal inkább a kárvallottak, a falubeliek iránt fejeződik ki, mint a betyárok iránt.

²⁷ Saját kéziratos gyűjtés. Ak. Uő.

²⁸ Ak. Özv. Sáfrán Józsefné 70 é. 1962.

²⁹ Ak. Fehér Zoltánné Jelencsity Anna 32 é. 1960. Nagyanyja Bencze Márta volt, akinek testvére Bencze Miklós volt a csárda tulajdonosa.

³⁰ Ak: Szűcs Péter Pálné Perity Margit 82 é. 1962.

³¹ Ak. Anisity István 63 é. 1962.

³² Az 1960-as években több béklyót sikerült tárgyi gyűjtésem során megmentenem. Saját tulajdonom.

³³ FEHÉR Zoltán: *Bátya néphite.* Bp. 1975. Folklór Archívum 3. *A szárábul a tenyeribe szúrt, akkor bármilyen bilincset zárt ki tudot nyitni.*

³⁴ FEHÉR Zoltán–FEHÉR Anikó: *Bátya népzeneje.* Kecskemét 1993. i. m.